
Könyvszemle

Huszár Tibor: Kádár

Egyszerre nevezhető szerencsésnek és szerencsétlennek az időpont Huszár Tibor könyvének megjelenésére. Szerencsésnek, mert a levéltárak megnyílása először teszi lehetővé ennek az ország életében meghatározó, ám fontos részleteiben ez ideig jószerivel ismeretlen politikai pályának az objektív ábrázolását. Szerencsétlennek pedig azért nevezhető az időpont, mert az ország politikai indulatokkal és önmázs-propagandákkal elhomályosított-elképráztatott közvéleményében jelenleg épp az objektív ábrázolás iránt a legkisebb a kereslet.

Az „objektív” persze nem a „szubjektív” ellentéte, és pláne nem tévesztendő össze holmi ma divatos „tényszerűséggel”. A tények makacs dolgok, tanította Lenin elvtárs, de bölcs tanítómesterként elhallgatta, hogy azért makacsak, mert azt, hogy mi a tény, azt ő maga dönti el; amint teszik a tényekre, de persze mesterükre nem hivatkozó mai (polgári) tanítványai is. Huszár könyvének egyik nagy érdeme, hogy sohasem hivatkozik tényekre. Jegyzőkönyvekre, jelentésekre, levéltári jelzetekre, magánlevelekre, kéziratoss és nyomtatott emlékezősekre, egyéb mendemondákra, közhiedelmekre, legendákra, a témájával bármilyen szálon összefüggő másodlagos irodalomra hivatkozik – a 406 oldalas kötet szerves és együttozvasandó része az 52 oldalas, apró betűs jegyzetapparátus – és az olvasóra hagyja a döntést. Az elfogulatlan olvasóra. Ahogyan például mindjárt a fiúmei Santo Spirito Kórházban 1912. május 26-án született és az anyja nevében bejegyzett Csermanek János *Gyermekkor*-át (7–26) felvázolja a Konkoly Thege legendától egészen addig, hogy 1928-ban az írógép-műszerész tanuló egy borbélyinas barátja, ismerve János sakkszenvedélyét, „elvitte a Borbély- és Fodrászipari Dolgozók Szakszervezetének Havas utcai helyiségében megrendezett ifjúsági versenyre”, ahol a verseny győzteseként könyvjutalmat kapott. Engels Frigyes *Hogyan alakítaná át Dühring Jenő úr az összes tudományokat* című művét.” A Jegyzetekben csak úgy ott találjuk Gyáni

Gábor: *Család, háztartás és városi cselédség* című monográfiáját (1983), mint Mérei Ferenc – Binét Ágnes *Gyermeklélektanát* (1970).

E két mű kiemelésével azt szeretném jelezni, hogy Huszár soha nem historiográfiai légüres térben mozgatja – sakk-metaforával szólva – figuráit; a lépések köré gondosan rekonstruálja a társadalmi-gazdasági-politikai-szellemi környezetet; a hatások, reagálások, motivációk tekintetében pedig igyekszik – mértéktartóan és soha nem el/mély/pszichologizálva – figyelembe venni hőse habitusát: szemléleti, viselkedési, választási, válaszolási készségeit és mintázatait, egész érzelem- és eszmevilágát.

Mintaszerű e tekintetben a következő fejezet: *A hazai munkásmozgalom, annak égi mása és föld(alatt)ji valósága* (27–68). „E könyvnek nem ténája az árnyalatokban jelentkező nézetkülönbségek, a frakcióharcok bemutatása” – olvasható a fejezethez tartozó jegyzetek elején; s egyebek közt tán épp az ebben a mondatban kifejeződő ökonómia a záloga, hogy esznék, események és személyek vonatkozásában egyaránt meglepően gazdag társadalmi-emberi környezetet vázolhasson a külső és belső gondokkal megküzdési kénytelen induló politikusi köré. Emberpróbáló, pokoli (al)világ ez; az előző fejezet (ugyanacsak nem rózsás) körülményei valósággal idillikusak ehhez képest. Az pedig már több mint szerkesztői ökonómia, hogy – és ahogy – kivált azt a két eseménysorozatot járja körül kivételes gonddal, amely később majd nagy és tragikus jelentőségre tesz szert hőse életében, az adott pillanatban pedig „korszakoló”, „kritikus” fontosságú személységfejlődésében. Aprólékosan, releváns részletekkel és szakirodalommal dokumentáltan járja körül Huszár – járja körül és nem megmagyarázza! –, hogyan alapozta meg az adott történelmi körülmények, addigi élettapasztalatok, egyéni tulajdonságok talaján az ifjú pártmunkásban az első és második lebukás, a vallatások, a magárahagyatottság, a találkozás a szegedi Csillagbörtönben „A nagy tanítómester”-rel; hogyan merevítette meg a mindent átható gyanú, az „éberség”, a befogadó közösség által

a tagjaiban kifejlesztett „chiliasztikus hit”, az ezen keresztül felnevelt és táplált feltétlen kötődés és felfokozott büntudat azt a kétségbevonhatatlan hűséget a Párt, illetve az általa képviseltként megélt transzcendens Munkásosztály iránt, amely hűség aztán a továbbiakban végig jellemezte Kádár János szemléletvilágát, személyiségét, cselekedeteit, ha – kivált az utóbbiakat – nem is mindig határozta meg (szerencsénkre) teljesen.

Míntha valami ilyesmit is sugallna a második „korszakoló” fordulópont a háború utolsó éveiben, 1942–44-ben. Huszár a harmincas évek második felétől kezdve általános, munkás és párttörténeti folyamatok vázolásával készíti elő hőse „krízishelyzetének” elemzését. Bemutatja, hogyan bővült Goldmann György irányítása és baráti hatása alatt a börtönből szabadult és felemás pártbűnbocsánatot nyert Csermanek János társadalmi és politikai tapasztalata a Szociáldemokrata Pártba beépült kommunistaként. „Az 1938–42-es évek a KMP, s szélesebben a történelmi baloldali pozícióvesztésének, a jobboldal földcsuszamlásszerű előretörésének éve. A Márciusi Frontot, az 1941–42. évi tüntetéseket, a Történelmi Emlékbizottságot bemutatjuk kontinuumként, a magyar népfront historikumaként, e kép azonban megtévesztő: a történet lényege éppen a folyamatosság, a támogatás hiánya, a potenciális szövetségesek – mint látni fogjuk, nem indokolatlan – bizalmatlansága.” (47.) Ezekkel a hiányokkal és bizalmatlansággal (saját belső bizonytalanságról nem is szólva) kellett Kádárnak szembenéznie, amikor 1942-ben „egy korábban is kis létszámú párt most lefejezett, sereg nélküli vezetőségének lett tagja”, s hamarosan feje. Huszár nehezen felkutatható magánéleti részletekkel nyomatékosítja, milyen nehéz döntés volt a „pártkatona” számára a KMP színlelt feloszlata, illetve a Békepárt létrehozása. Jóllehet „nem jelentette a KMP tevékenységének megszüntetését, mégis olyan rendhagyó lépés volt, amelyet a Moszkvában tartózkodó ‘vezérkar’ – élén Rákosi Mátyással – nomasértőnek tekintett.” A reálpolitikai döntés „szakrálisnak tekintett elvekkkel való szakításhoz vezetett”, amiért később Kádár nagy árat fizetett – emeli ki Huszár. De legalább ilyen fontos, hogy a szilárdan indoktrinált pártkatona, a hívő „hivatásos forradal-

már” képes volt reálpolitikai megfontolásból szakítani szakrálisnak tekintett elvekkkel, együtt tudott működni hasonló helyzetűdtű kommunistákkal, hajlandó volt velük együtt szélesebb körben szövetségeseket keresni. „A különböző beállítódásokkal, kötődésekkel rendelkező káderek, a párton kívüli hazai ellenzéki erők sokszínűségének megismerése szempontjából ez a »kitérő« jó iskola volt, még ha a pártfeloszlattással egyenértékűnek minősített névváltoztatás, a likvidálás vádjá meg is sokszorozta a lélek reziduumaiban a lefojtott – ki nem beszélt, meg nem vitatott – krízistüneteket.” (63.)

Vizonylag részletesen kellett ismertetni az első két fejezetet, mert az itt megformált–megformálódott Csermanek János fogja párthűség és valóságérzékenység ellentétében feszülő és ingadozó vonzásaival és választásaival – jellemző? meghatározni? – a későbbi Kádárt. A kérdőjelek arra a kínzó vagy enyhébb, de soha teljesen meg nem szűnő szorongó bizonytalanságra kívánnak utalni, melytől Csermanek János még legkádáríbb csúcsain se tudott megszabadulni.

Miután felvázolta hőse belső portréját és karakterének eddigi alakulását, Huszár ráérősebbre fordítja a szót: beszél a többi szereplőről, kitér országos és nemzetközi történésekre, melyekről majd csak később derül ki, hogy milyen mélyen és kritikusan hatottak a maguk általánosan pusztító fordulataival Kádár sorsára is. De mindig hőse, helyesebben a könyv témája szempontjából vizsgálja a folyamatokat, s tán ez a szigorú és specifikus perspektíva is teszi, hogy a „*Szabályozott rendszerváltás, kisiklatott forradalom*” című fejezet az általában megszokottól meglehetősen eltérő képet vázol az 1945. és 1948. közötti évekről. Talán csak Vásáry István politikai pályáját elemző monográfiájában mutatott rá Veress Géza ilyen határozottan, hogy Rákosi és „trojkája” mennyi segítséget és önkéntes felajánlkozót talált mindenik pártban a pseudo-többpártrendszer bedarálására. Az is Veress Géza monográfiájával rokonítja az elemzést, ahogyan egyre-másra kiderül, hogy az egyedüli szempont az elképzelések, szándékok, tervek, jelenségek, történések megítélésére az országos- és közérdekűre megideologizált, nemzetire és munkás-parasztra maszkírozott, hatásosra és látványosra propagandásított párt-

szempont volt; pontosabban a párt-elit szigorúan Szovjetunióra hangszerelt és chilisztikusan megélt pseudoérdeke.

Pseudoérdeke, hiszen a többi párt, illetve a maradék fiatal demokrácia bedarálása után a Moszkvában megtanult és helyileg alkalmazott sztálini mechanizmus végül szükségképpen maga a párt-elit ellen fordult. A hatalom rejtett dimenzióit két könyvben alaposan elemző Huszár biztos kézzel mutat rá a (barokk udvarokra emlékeztető) színlelések, különféle cselzővészek, titkos megfigyelések, kötelező hazugságok, nagyhangú kinyilatkoztatások, céltalos jutalmazások, látványos ünneplések mögött a kényszerítés, a kiszolgáltatottság, a félelem, a szolgálkúság jelenlétére és növekedésére, s az egész pokoli színjátékban az eleinte meglévő jó szándékok szükségképpen felőrödsésére. „A pártmunkás Kádár János személyiségrajza az SZDP elleni hadművelet folyamatában újabb jellemzőkkel – készségekkel, jártasságokkal – egészül ki: alkati szerénysége, visszafogottsága megőrződik, de elfedője lesz a gátástalan erőszakosságnak, a 'hatalomvédte összeesküvésben' is nélkülözhetetlen alakoskodásnak.” (121.)

A nélkülözhetetlen alakoskodás, a jellemformáló erővé emelt képmutatás, a hízelgés, a parádézás a kommunista sprezzatura jellegzetes vonása az egész térség szovjet behódoltatásának 1948 és 1950 között. „*A folyamatos fordulat záróakkordja Kelet-Európa konformizálása*” volt (126–162). Huszár Tibor ebben a fejezetben – megint Kádár személyére centrálisan – bemutatja, hogyan gyűrűzött végig Sztálin udvarából a kiéleződő hidegháborút megalapozó állami adminisztratív terror, és indoklásául a démonizált ellenségképet teremtő, kérlelhetetlen ideológiai gyűlölet; a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyugati tagjainak szemé láttára és jóváhagyásával (úgy, hogy szinte az az ember érzése, hogy a hidegháború „kivirágzása” a blokkosodó világban a másik félnek is érdeke volt).

A világpolitikai és a hazai politikai környezetbe ágyazottan lépésről-lépésre követi Huszár, miként merül el, olvad fel Kádárban „a *valóság*-ra figyelés igénye a lenini-sztálini ideológia rendezte” világképben. „Életútjából következően a párt családot, rokonságot pótló, életcél adó közösséget szolgált számára: a 'párt-

munka' lételeme volt, nem 'szerepforrás'. Félelme a párt 'elvesztésének' lehetőségében általánosult, s ez társult a 'pártféltéssel'. A 'nagy összeesküvés' pszichózisa ugyanis járványszerűen fertőzött meg mindenkit, e közeg önmagát is manipulálva élte meg az osztályharc éleződésének tényét: Kádár – belső indítatásból – nem akart gyöngének látszani.” (150.)

Kelet-Európa „konformizálódása”-nak hátterébe helyezve Kádárt, Huszár megérieni kívánja, nem felmenteni. Épp ezt a fel nem menthető törést elemzi korabeli dokumentumok és későbbi emlékezések bő idézésével a *Kádár János Rajk-peret*-ben. „...mert jöllehet az 1945 utáni Magyarországon nem ez volt az első koncepció per, de amíg Demény Pál, Weishaus Aladár vagy Skolnik József esetében Kádár még meggyőzhette magát – ha meggyőzte –, hogy ők frakciók vagy gyöngének bizonyultak, Rajk esetében tudhatta, hogy a vádak alaptalanok: a vád alapját képező *koncepció* a szemé láttára, közreműködésével formálódott. Tettetársként először működött közre saját elvtársai elítélésében, s a bűntudattól élete végéig nem tudott megszabadulni.” (141.)

A következő fejezet (163–220) *A vádlott és a fogoly köré* csoportosítva mutatja be, még az eddigieknél is szorosabban szovjetunióbeli történések függvényében, az 1951 és 1954 között zajló–változó honi folyamatokat, amelyek meghatározták Kádár sorsát. A könyv Kádár-centrikus felépítésének megfelelően itt bontakoznak ki teljes mélységükben Rákosi intrikusi képeségei, ahogyan a volt Márciusi Frontosok és egyéb „párton belüli ellenségek” élén, a sztálini udvar elvárásainak és rítusainak megfelelően szinte önként vállalt vádlottságig vezető áldozatát, mint a minden alap nélkül, ám nem logikátlanul kiagyalt összeesküvés kiszemelt vezetőjét.

Az udvar Sztálin halálát követő elbizonytalanodása persze ide is begyűrűzött; Kádár ügyében perújrafelvétel következett és felemás rehabilitálás. 1954–1956 között az *Újrakezdés* (221–240) gondoljai, lehetőségei, örömei kerülnek előtérbe Huszár elemzésében. Kiforrott taktikusként mutatja be Kádárt, aki „megkezdte hosszú menetelését a hatalom csúcsai felé”. De egyúttal (feleségével váltott leveleiből idézve) részletesebben szól a politikus Kádár magánéletéről is. Az derül ki ezekből a levelek-

ből, hogy ez „a színlelésre profi módon képes” politikus valamiképpen azért megőrizte ifjúságának természetességét, őszinteségét, kedveségét, sőt humorát.

A könyv itt, utolsó hamadában (241–348) feltűnően ütemet vált. Az 1956 márciusától 1956. november 4-ig terjedő időszakot négy fejezet tárgyalja. Az ütemváltást a történelem gyorsulása és sűrűsödése önmagában indokolhatná, ám Huszár most is kitarít módszerénél, nem csabul egy újabb ötvenhat-értelmezésbe, de nem is szűkíti elemzését holmi „Kádár János ötvenhatá”-ra. Kádár tudatos és öntudatos szerepvállalását ábrázolja egy folyamatban, amelyben ő emberi fejlődése, pártmunkássá doktrinálódása, régebben s újabban átélt tapasztalatai folytán egy darabig, de csak egy (többé-kevésbé meghatározható) pontig együtt tudott és kívánt haladni. Huszár szociológiai-pszichológiai részletekben gazdag politikatörténeti táblójából Kádár és a szovjet hatalom viszonyának elemzését emelném ki. Részint azért, mert Szabó Zoltán ötvenhatos naplója óta sehol ilyen világosan el nem mondatott, hogy mennyire külső járszalagon függöttek a honi események. *A megkérdőjelezett vonal* (241–268) 1956 tavaszának–nyárelejének a XX. kongresszus nyomán kelt reményei és kétségei mögött elhelyezi Andropov nagykövetnek és az erősítésére küldött Szuszlovnak a megértés és a megegyezésre törekvés legcsekélyebb jeleit se mutató jelentéseit, és felvillantja a Székesfehérváron tartózkodó Különleges Hadtestnek már most kiadott utasítást, miszerint „a társadalmi rend Budapesten és Magyarországon való fenntartására irányuló akciótervezetet” ki kell dolgozni. S miközben folytatódott a sztálini udvar hagyományait a „gazda” nélkül is hűségesen őrzők „nélkülözhetetlen alakoskodása”, egyebek közt a „személyi kultusz” és a „törvénysértések” különféle formáinak és szintjeinek sűrű emlegetésével és látszat-bírálatával, „Malasenko rövidesen teljesítette a parancsot, kidolgozta a szovjet katonai beavatkozási tervét Magyarországon”.

A nagy moszkvai színjáték magyarországi hullámainak levezénylésére megérkezett Budapestre Andropov segítségével Mikojan, aki Rákosi lemondását javasolta. Mint potenciális utóddal találkozott Kádár Jánossal is, aki a Petőfi Körrel kapcsolatban, „eltérően a KV értékelésé-

től, „felhívta Mikojan elvtárs figyelmét arra az éles és egyszersmind igazságos kritikára, melyet a vitán felszólaló elvtársak Rákosi és Gerő elvtársal szemben megfogalmaztak” – idéz Huszár Andropov megőrződött jegyzetéből. Ám „a Politikai Bizottság Gerő jelölését fogadta el, s ezt Rákosi és Hegedűs közölte Mikojannal, aki nem élt ellenjavaslattal, s a táviratban csak egy megjegyzést tett Gerő kandidálásával kapcsolatban: 'Nyilván lelke mélyén mindvégig a saját jelölése mellett volt, úgy azonban, hogy az ne kerestezze a mi szándékunkat'.” (273.)

A júliusi plénum (269–280) ennek a szándéknak megfelelően zajlott le s ért véget egy „érdemben semmit meg nem oldó, csak a megoldás látszatát keltő erőtlen határozat” elfogadásával, amit Kádár meggyőződéssel támogatott. Huszár behatóan elemzi Kádár egyetértésének történeti, szociológiai, politikai, személyiségfejlődési körülményeit és okait; ez a szakszerű elemzés tekinthető a könyv centrális kereszteződési pontjának. Mint minden kereszteződésben, innét is többfelé vezet út, és Kádár, aki „a proletárdiktatúra fogalmát megfelelő távolságtartással kezelő pragmatistává” majd csak később, „az 1956-ot követő megtorlás fájdalmas – kiutat nem kínáló – tanulságai ismeretében válik”, a zsákutcát választotta. „A Szovjetunió – a szovjet párt – fétiséből következően a XX. kongresszust egyértelműen a politikai, erkölcsi megújulás programjaként értékelte. A szovjet birodalmi praktikákat a maguk bonyolultságában még nem látta át, mint ahogy azt sem, hogy a szovjet PB-n belüli frakcióharcokban hogyan válik gyilkos fegyverré az, amít a megújulás programjaként értelmez. Egy sor olyan gondolata, amely a pártvezetés közegeiben szinte rendhagyónak tűnt, azért volt meghaladott, mert az 'utca embere' a Szovjetunióról, a szocialista rendszer korlátairól élesebben, 'földközeliben' gondolkodott, nem szólva a radikalizálódó pártértelmiségről.” (279.) De ha úgy gondolkozik, mint az „utca embere”, vagy pláne a radikalizálódó pártértelmiség, nem jut-e Nagy Imre, vagy jobbik esetben Donáth Ferenc sorsára? És későbbi, „földközelibb” pragmatizmusára mennyiben hatott a világpolitika kubai rakétaválságot követő irányváltása? Ezek azonban nem a jelen kötet kérdései. Huszár Tibornak a hátralevő két fejezetben – *A szakadék felé, 1956*

július – október és Kádár János a forradalom-ban, 1956. október 23. – november 4. – másféle kérdésekre kell felelnie. Egyebek közt például, hogy Kádár – aki szeptember elejétől október 23-ig alig tartózkodott idehaza; elébb Kínában majd Jugoszláviában járt, távol a felgyorsult eseményektől – miért nem tiltakozott nemcsak a szovjet megszállás ellen, „de a Központi Vezetőség rendkívüli ülésén, október 23-24-re virradó éjjel abban is kulcsszerepet játszott, hogy Gerő Ernő a helyén maradjon”. Miért nem gondolt a szovjet megszállást radikális személycserékkel megelőző lengyel útra? Amire neki, ellentétben Gerővel és Hegedűssel, lehetősége volt. Hogy aztán 25-én reggel elfogadja a Politikai Bizottság megkésett döntését Gerő Ernő leváltásáról és az első titkári teendők ellátásáról.

De nyitva állott-e valóban Magyarország – és Kádár – előtt a lengyel út? És ha pillanatnyilag tán igen, nem vezetett volna-e hamarosan ugyanoda – kérdezné az ember Huszár pontosan dokumentált elemzését olvasva a honi események Moszkva általi „kezeléséről”, a „nélkülözhetetlen alakoskodás” eme iskolapéldájáról. De nem versenyezhetett-e véle alakoskodásban a Nyuga? Egy jó könyv legalább annyi kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol. Releváns dokumentumai és megfontolt elemzései után maga Huszár is kérdéseknél köt ki: „Az MDP feloszlása, a Varsói Szerződésből való kilépés, bármily kényszerűségek idézték is elő, Kádár számára súlyos, egész életútját érintő döntések voltak. Tekintettel fokozott stresszérzékenységére, hogyan élte meg ezt a helyzetet? Mi őrződött meg – s megőrződött-e egyáltalán valami? – chiliasztikus hitéből? Hogyan viselte a (nov. 1-én) nyolcadik napja tartó ‘ostromállapot’, a ‘bezártságot’, a megszakítás nélküli, s egyre reménytelenebb tárgyalássorozatot?

Pontos választ e kérdésekre nem tudunk, mert fogódzót csak az évtizedek távlatából felidézett, óhatatlanul szubjektív emlékezők nyújtanak. (327.) „Ami bizonyos: az október 30. és november 1. közötti feszült napokban Kádár valóban elszánta magát az új, nehéz – ha nem reménytelen – helyzetbe sodródott párt vezetésére.” (328.)

Ezzel az (ellenforradalom veszélyével is számoló) elszánással és az ezt dokumentáló és motiváló november elsejei rádióbeszéddel

a háttérben jelenik meg Huszár könyvében külön részfejezetként *Kádár János „eltűnése”*. (329–348.) Részletesen ismerteti, még az eddigieknél is bővebb dokumentációval, a történéseket; Kádár bátor, öntudatos felszólalásait 2-án és 3-án a szovjet párt nagyhatalmú mandarinjai előtt. Elemzésében egyetért a téma elismert szaktekintélyével, Rainer M. Jánossal, de vitázik túlságosan előretekintőnek ítélt értékelésével. Messzi még ekkor az a Kádár, akit politikusi adottságai és keserű tapasztalatai „a birodalom periferiáján lehetőségként létező tenyérnyi játéktér kihasználására” ösztönöznek.

Huszár végül (nem először) Machiavellire hivatkozik a könyvben, de itt, mintegy összeképpén, nem a történések machiavellistájára, hanem a firenzei polgárra, a humanista tudósra, aki elfogultságoktól és hitektől megszabadult önálló diszciplínaként képzelte el a politikát, és a köz érdekében történő végrehajtására képes politikusként a fejedelmet, mert csak így tud helyt állani és csak így tud küzdeni – egyebek közt a hatalom megragadására és mindenáron való megtartására törő machiavellisták ellen. Ehhez azonban „a rókat és az oroszlánt kell követnie, nem feledve, hogy az oroszlán tehetetlen a hurokkal szemben, a róka pedig a farkasok elől nem tud elmenekülni. ‘Ezért hurkot ismerő rókának kell lennie és farkast rémítő oroszlánnak.’” (346.)

Ez a rendkívüli gonddal felépített, bőségesen dokumentált fejezet arról szól, hogy talál-e, s mennyiben Machiavelli politikus-képe 1956-ban Kádárra; „mert nemcsak november 3-i hozzászólásában, de attól a perctől, amikor gyanúlanul Münnich autójába szállt, érdemben foglyként, a szovjet pártelnökség előtt a forradalom minisztereként lépett fel, amikor vállalta annak leverésében Moszkva marionettjeként a névadó szerepét. Miközben magát egyenjogú vitapartnerként elvtársnak tekintve Posa márki monológját mondja el a vele szemben ülő II. Fülöpnek, jóllehet Magyarországon reá várt a ‘véreskező’ király szerepe – ezek a situációk arról tanúskodnak, hogy Kádárban *kiegyensúlyozatlannul* volt jelen hiszékenysége és ravaszsága, az óvatosság és a vakmerőség, a színlelésre és az őszinteségre való hajlam. Machiavelli hasonlatával élve: erősödik már benne az oroszlán és a róka, de még nem hurkot ismerő róka és

farkast rémítő oroszlán. Még nem, vagy legalábbis nem kellően tudta, hogy helyzetéből következően jobban jár, ha a róka természetéhez tartja magát, tudva, hogy ez esetben természetét jól el kell titkolnia, és nagy szenteskedőnek kell lennie". (347.)

Errefelé fog haladni a következő kötet Kádára? Hogyan fog fölőni hurkokat ismerő rókává úgy, hogy legyen benne, ha nem is farkasokat, legalább honi (s nem is mindig csak honi) párt-ordasokat rémítő oroszlán? Aki felismeri és egy ideig sikerrel vezérelheti a birodalom perifériáján adódó tényérnyíjátéktér közhasznosítását. Vagy valami egészen másról fog szólni a második kötet? Csak az sejtethető, hogy olyan lesz,

mint ez az első: mentes elfogultságoktól, hitek-től, egyéni és kollektív emlékek bizonyítékként elfogadásától, személyes és köznosztalgiaiktól és ellenszenvektől, a jelen idolumainak vonzásaitól és taszításaitól. Hagyományhű, de nem konzervatív história. Machiavelli és Guicciardi értelmében. Így maradhat érvényes a kor kutatásában és ábrázolásában, s hozzájárulhatna az ország „Nemzeti öncélúság”-októl mentes köz- és önértetéhez. Hogy aztán sokféleképpen öncélúvá identitástudatosult világunkban – „Bankett Blitvában” – lesz-e rá igény? „Vedremo”, szokta volt mondani Fülep Lajos. (*Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó, 2001. 406. o.*)

Vekérdi László

Fejtő Ferenc: *Magyarság, zsidóság*

Az utóbbi években konjunktúrája van a zsidó vonatkozású könyveknek. 1998-ban jelent meg Schmidt Mária *Diktatúrák ördögszekéren* című tanulmánykötete. Az Ausztriában élő Ránki Vera *Magyarok – Zsidók – Nacionalizmus* című munkájának magyar kiadása 1999-ben került a könyvesboltokba. Tavaly jelent meg Karády Viktor *Zsidóság Európában* című könyve és az ugyancsak francia-magyar Fejtő Ferenc *Magyarság, zsidóság* című vaskos kötete. Az idei év, úgy tűnik, még a tavalyinál is termékenyebb. Még az év első felében négy fontos munka látott napvilágot e témakörben. Pelle János *A gyűlölet vetése* című könyve, valamint Szita Szabolcsnak az ausztriai légerekről szóló munkája áprilisban jelent meg, míg Gyurgyák János *A zsidókérdés Magyarországon* című műve és Karsai László *Holokauszt*-ja a májusi könyvfesztivál forgatagában tűnt fel.

Fejtő Ferenc műve a magyarok és a zsidók kapcsolatának történetéről szól. Különös történet ez. Sok évszázados elkülönülés után a nagy világesemények, ill. a felvilágosodás hozták el az emancipáció gondolatát, de a hosszú különállás után különösen göröngyös volt az út az emancipációhoz egy olyan országban, mely a Habsburg-birodalomhoz tartozott, tehát nem volt teljesen szabad. Ráadásul az emancipációval együtt járó integráció és asszimiláció Ma-

gyarországon egy olyan néphez, a magyarsághoz kötötte a zsidóságot, amely saját hazájában nem alkotott többséget, és amelynek nemzeti öntudata még törékeny volt.

A könyv első harmadában a szerző az emancipációhoz vezető utat mondja el. A magyarság még a nemzetépítés, illetve a nemzeté válás folyamatában volt. A politikai életet meghatározó liberálisok homogén kultúrájú, francia mintájú nemzetállamban gondolkodtak, szemben a feudalizmus időszakának gyakorlatával, ahol létezett bizonyos etnikai, nyelvi, vallási, igazgatási autonómia. A liberális nemzetállamban a polgárok egyenlőségének elve érvényesült, de kollektív nemzetiségi jogok nem voltak. A vallásváltás nem volt a beolvadás előfeltétele, de a liberálisok is elvárták a zsidóság magyarosodását, vagyis azt, hogy a zsidók izraelita hitű magyarokká váljanak.

Fejtő igen részletesen foglalkozik a liberálisok megosztottságával az emancipáció kérdésében. Eötvös József, Deák Ferenc, Klauzál Gábor az azonnali emancipáció mellett szálltak síkra, míg mások, például Kossuth szerint vallási reformnak és a zsidóság erkölcsi átalakulásának kell megelőznie az emancipációt. A konzervatív Dessewffy Aurél azért támogatta a zsidók emancipációját, mert ezzel növelni lehetett a saját országában kisebbségben lévő magyarság számát. Más volt a véleménye Széchenyi Istvánnak, aki egy 1844-es országgyűlési beszédeben elismerte, hogy az emancipáció elősegítené az ország gazdasági fejlődését, de – mint

mondta – mindez mégis a magyar nemzetiség kárára válna, mert a zsidónak „*több intelligenciája, több szorgalma van*”, mint a magyarnak. Az 1843-44 évi országgyűlésen már az alsó táblán is kisebbségbe kerültek az egyenjogúsítás megadásának támogatói.

Bár az egyenjogúsítás kimondása elmaradt, a reformkorszak alatt a galíciai bevándorlással, valamint a szabad mozgást és letelepedést gátló rendelkezések és az ősiség eltörlésével a zsidóság számban és anyagi helyzetében is jelentősen megerősödött.

Az asszimilációs elvárással szemben a zsidóság nem volt egységes. Az emancipáció előfeltétele a vallási reform és a magyarosodás volt. A reformista, asszimiláció párti zsidó vezetők szerint a zsidóság nem alkotott különálló nemzetet, népet, fajt vagy etnikumot, és tagadták a zsidó nemzeti kultúra létezését is. A zsidóság szerintük épp olyan vallási csoport volt, mint a katolikusok vagy a protestánsok. A nyelvi, életmódbeli és kulturális asszimiláció mendelsohni modelljét számos magyar hitközség – Arad, Miskolc, Pápa, Nagykanizsa – követte, de a vallási reformok élén a pesti hitközség állt. A prédikációk nyelve itt már nem kizárólag a jiddis volt, és az imalázbán kórus is helyet kapott.

Az ortodox zsidóság ellenezte az asszimilációs folyamatot, mert szerintük az a zsidó hagyományok feladását jelentette. A magyar hazafiság hangsúlyozása számos zsidó szemében hitehagyásnak tűnt. Az ortodox ugoc sai hitközség nyilatkozatban jelentette ki, hogy inkább lemondanak az emancipációról, vagyis helyzetük jobbításáról, mintsem hagynák vallásuk bármiféle megváltoztatását.

A szabadságharcban való nagyarányú részvétel elismeréseként a Szegedre menekülő magyar országgyűlés utolsó ülészakán elfogadta a zsidók teljes jogegyenlőségét, de a törvény már nem kerülhetett megvalósításra. Az emancipációt végül a kiegyezés hozta el. A jogegyenlőséget kimondó törvénycikk 1867. december 27-én lépett életbe.

Az emancipáció nem csökkentette az ortodoxok és reformpártiak közötti különbséget. A hitközségi életet Fejtő a szétválás időszakáig követi nyomon, így nem tudjuk meg a könyvből, hogy milyen társadalmi, lelki folyamatokon mentek át azok a zsidók, akik hagyomá-

nyaikhoz mereven ragaszkodva nem kívánták az asszimilációt, és magukat nem is tekintették magyarnak. Fejtő az asszimiláció sikereként könyveli el, hogy míg 1880-ban a zsidók 56,3 százaléka vallotta magát magyar anyanyelvűnek, ez az arány 1900-ra 71,5 százalékra, majd 1910-re 76,9 százalékra módosult. Ezek a számok ugyanakkor arra is utalnak, hogy az asszimiláció nem volt teljes, és a század végére a 800 ezer főt meghaladó zsidóság számottevő része még őrizte hagyományos életformáját.

Az Osztrák-Magyar Monarchia fél évszázada mindnig az ország gazdaságilag legsikeresebb idősza volt. A nemzetgazdaság fejlődésében sehol sem volt olyan meghatározó szerepe a zsidóságnak, mint Magyarországon. A zsidóság többsége, mintegy 80 százaléka, a társadalom emelkedő szektorában volt, távol a hagyományosan becsben tartott agrár és közigazgatási foglalkozásoktól. A zsidó nagytőkés családok számát a szerző mintegy 150-re becsüli. A gazdasági kulcspozíciók döntő része ezen családok kezében volt.

Fejtő különös részletességgel ír a zsidóság ról a modern magyar kultúra megteremtésében játszott meghatározó szerepéről. A 19. század közepéig a nagy arisztokrata familiák voltak az irodalmárok és művészek mecénásai. A 19. század második felétől azonban egyre inkább a zsidó ipari- és bankhatalmasságok léptek a helyükbe. A zsidóság sikereit betetőzte az izraelita hit bevett vallássá nyilvánítása, valamint a vegyes házasságoknak utat nyitó polgári házasság 1892-ben történt bevezetése. A magyar zsidóság asszimilációs törekvése a 19. század végén megjelenő új ideológia, a cionizmus elutasításában is megnyilvánult.

A sikerek mellett már az „aranykorban” jelentkeztek azok a problémák, amelyek aztán későbbi korszakokban bontakoztak ki. „*A zsidó asszimiláció sorsát az pecsételte meg, ami egyben legfőbb előrendelője is volt: a zsidóság gyors és tömeges polgárosodása.*” Fejtő szerint ez a magyar zsidóság történetének paradoxona.

A zsidó pénzarisztokrácia és a történelmi arisztokrácia szimbiózisáról számos műben olvashatunk. Ezt a némileg sematikus képet Fejtő elveti és irodalmi művekre utalva kifejti, hogy az arisztokrácia csak „*a szükséges mértékig*” engedte soraiba a zsidó nagytöke képviselőit.

A zsidóság sikereit növekvő frusztrációval szemlélte az egykori nemesi középosztályból lassan kifejlődő „keresztény középosztály”, mely a társadalmi átalakulás vesztesének tekintette magát. A hetvenes években megjelenő politikai antiszemitizmusnak még nem volt tömegbázisa, de a századfordulón már a társadalom egyre szélesebb rétegei tették felelőssé a zsidókat a kapitalista fejlődés ellentmondásaiért. A „keresztény középosztály” soraiban fogalmazódott meg a legmarkánsabban az emancipációval szembeni elégedetlenség, illetve a zsidóság visszaszorításának igénye.

Fejtő három fejezetben ír a zsidóságnak a magyar kulturális életben betöltött szerepéről, részletesen ismerteti, hogy mennyiben járult hozzá a hazai tudomány, zene és szépirodalom fejlődéséhez. A zsidóság arányszámát jóval felülmúló mértékben vett részt a magas kultúrában. Ez a kultúra azonban nem volt belterjes, hisz épp a „kultúrszomjas” zsidó értelmiség körében találtak legnagyobb elismerésre olyan magyar írók, költők és zeneszerzők, mint Ady, Babits és Bartók.

Fejtő részletesen ír a századforduló politikai mozgalmairól, a progresszió politikai erőiről, a Gallilei-kőről, a szabadkőművességről, de két fontos témakör szinte érintetlenül marad. Alig esik szó a zsidóságnak a kibontakozó munkásmozgalomban betöltött szerepéről, pedig a szociáldemokráciát már ekkor sokan azonosították velük, de nem foglalkozik a századforduló táján ismét megjelenő politikai antiszemitizmussal sem, amelyet a törvényhozásban a Katolikus Néppárt képviselt.

1917-ben Jászi Oszkár folyóirata, a Huszadik Század három kérdést intézett számos íróhoz, egyeteni tanárhoz és közéleti személyiséghez a „zsidókérdésről”. A beérkező válaszokat külön számban tették közzé. E különös kordokumentum elemzésének Fejtő egy teljes fejezetet szánt. A válaszadók nem tudhatták, legfeljebb sejtették, hogy hozzászólásaikkal a reformkortól kezdődő mintegy százéves liberális korszak mérlegét vonják meg. Az állásfoglalások skálája széles, de a hozzászólók zöme a zsidóság és a magyarság összeolvadásának nehézségeit fejtegette ki. Ennek okát egyesek gazdasági, mások társadalmi, illetve mélylélektani tényezőkben látták. Általános volt a vélemény,

hogy a zsidóság nem hasonult eléggé a magyarsághoz.

Ennek a törekvésnek a hiábavalóságára mutattak rá a zsidók asszimilálhatatlanságát hangsúlyozó cionisták. Beregi Ármin, a Magyarországi Cionista Szervezet elnöke büszkén vállalta a „zsidó karakterrel” kapcsolatos antiszemita vádakat. „... minden nép, amelyen belül a zsidóság is tevékeny, irodalmán, művészetén a zsidó géniusz nyomot hágy” – írta. A magyar zsidóság helyzetét a következő súlyos szavakkal jellemezte: (az asszimiláció) „gyökeresen mély nyomot nem hagyott a zsidó pszichében, csupán megbolygatta azt és létrehozott egy heterogén magyar zsidóságot”.

Az 1919 utáni korszak antiszemita propagandája szerint az első világháború utáni forradalmakért a zsidóságot kollektív felelősség terheli. A Tanácsköztársaság vezető gárdájában mutatkozó magas zsidó képviselőtényből kiindulva sokan kérdőjelezték meg a zsidóság társadalmi beilleszkedését. Fejtő a két eseményt viszonylag szűk keretek között tárgyalja, ráadásul a zsidóság valódi szerepére csak néhány mondatban utal. A szerző rámutat arra, hogy bár vezetésében valóban sok zsidó vett részt, a tanácsrendszer idegen volt a kapitalizmushoz kötődő zsidóság számára. Tény az is, hogy a zsidó pénzarisztokrácia jelentős mértékben támogatta az ellenforradalom bécsi központját, az Antibilsevista Comitét, Fejtőnek a forradalmakról írt elemzése mélyenszántó és meggyőző, de a zsidóság jelentős túlreprezentáltságának okaira nem kapunk elégséges magyarázatot.

A Horthy-rendszert Fejtő egy olyan, önkényes módszerekkel kománnyzott, fél-liberális parlamentarizmusnak mutatja be, melynek fő célja a zsidóságnak a gazdaságból és a kultúrából való kiszorítása volt. Valójában a gazdasági és társadalmi őrsváltás igénye már a századfordulón megfogalmazódott, de végrehajtására az 1920-ban bevezetett, majd 1928-ban lényegében visszavont numerus clausus ellenére csak a harmincas évek végén, a zsidótörvények meghozatalakor került sor. Fejtő bírálata más esetekben is túlzónak tűnik. A fehérterror kapcsán kétszer is megjegyzi, hogy áldozatainak száma a kommün által kivégzetteknek sokszorososa. Nem rendelkezünk olyan adatokkal,

melyekkel ezt a más munkákban is gyakran olvasható kijelentést bizonyítani lehetne.

Fejtő szerint „Az országban egy éven át a cári Oroszország pogromjainak borzalmaival vetekedő zsidóüldözés folyt”. A különítményesek terrorhadjáratainak valóban sok zsidó áldozata volt, de az oroszországihoz hasonló pogromok Magyarországon nem voltak. Oroszországból a pogromok elől százezer számra menekültek el a zsidók, míg Magyarországról nem volt számottevő elvándorlás sem 1919-ben, sem az azt követő évben.

A zsidó fiatalok egyetemi tanulmányait drasztikusan korlátozó numerus claususról Fejtő más történészekhez és publicistákhoz hasonlóan megállapítja, hogy ez volt a háború utáni Európa első antiszemita törvénye. E gyakran hangoztatott tétel terjesztői nem veszik figyelembe, hogy 1918 és 1922 között Európa keleti felében szinte mindenhol fellángolt az antiszemitizmus, és bár törvény nem írta elő, numerus clausus alkalmaztak román és lengyel egyetemeken is.

A vészorszakhoz vezető út állomásait Fejtő tudományos gonddal, részletesen mutatja be. A zsidótörvények deklarálták azt, amit a századforduló, de kivált 1919 óta sokan hangoztattak: a zsidóság a magyarságnak nem része. Fejtő a vészorszakról szóló fejezet megírásánál Randolph L. Braham műveit, a korszak egészének elemzésénél pedig Bibó István 1948-ban megjelent híres esszéjét tekintette irányadónak.

Fejtő Bibóval együtt elveti azt a Horthy-rendszer védelmében gyakran hangoztatott mentéget, mely szerint a németek és a hazai szélsőjobb elvárásait fokozatosan, ám lehatárolt módon kielégítő zsidótörvények azt a célt szolgálták, hogy elhárítsák a megszállást és a deportálásokat. A társadalom magatartását az ellenforradalmi korszak politikai alapállása határozta meg, melynek révén az emberek java része elhítte, hogy az ország bajai a zsidók gazdasági és kulturális „térfoglalására” vezethetők vissza. Ez az oka annak, hogy a magyar társadalom, a kevés igazaktól eltekintve, alapvetően passzívan viselkedett a deportálások idején.

A háború utáni korszak bemutatásának Fejtő kevés teret szán. Karády Viktor kutatásaira utalva megállapítja, hogy a vészorszak traumá-

ja ellenére a túlélők zöme folytatta a kényszerűen megszakadt asszimilációs stratégiát. „Ez – mint Fejtő írja – paradox módon számos zsidónál oda vezetett, hogy még komplexusosabbak lettek, mint elődeik.”

Egy viszonylag jelentős kisebbség azonban a disszimiláció mellett döntött, és a cionista mozgalomhoz csatlakozott, majd kivándorolt. Fejtő részletesen ír az a líjáról, de megfélemedezik azokról, akik nem Izraelbe, hanem a világ más részeibe mentek. Vajon az ő választásuk disszimilációnak, vagy az asszimilációs stratégia új környezetben való folytatásának tekinthető? Nem foglalkozik a szerző a zsidóság és a kommunista mozgalom kapcsolatával sem. A magyar sztálinizmusról szóló rész csupán hat oldalas. A szerző mondanivalójának lényege itt az, hogy a zsidóság nemcsak a rendszer vezető gamitúrájában, hanem áldozatai között is túl volt képviselve. Az 1956-os forradalommal és a Kádár korszakkal foglalkozó fejezetekben elsősorban a politikai események leírását olvashatjuk, a zsidóságról ezekben a részekben kevés szó esik. Fejtő megjegyzi, hogy a hatvanas, hetvenes években a zsidókérdés, illetve az antiszemitizmus „nem volt téma”, és a többé-kevésbé önkéntes emlékezetkihagyás az integráció érzését keltette a zsidóságban egy olyan korszakban, melyben a számmazási különbségek elmosódni látszottak. A nyolcvanas évek elejére utalva ugyanakkor kifejti, hogy az akkoriban végzett társadalmi vizsgálatok szerint az előítéletek nem tűntek el, és különösen a képzetlenebb rétegek tagjai a zsidókat továbbra is különálló társadalmi csoportnak tekintették.

A Kádár-rendszert bemutató fejezet utolsó oldala már a rendszerváltásról és az azt követő évekről szól. A korszakfordulót bemutató eseményeket Fejtő saját politikai meggyőződése szempontjából magyarázza, így a munka egészét jellemző mély, tudományos megközelítési mód az utolsó oldalakon háttérbe szorul. Mind ez Fejtő művének értékéből nem von le semmit, sőt feltételezhető, hogy a magyarság és a zsidóság sorsáról ilyen átfogó munka sokáig nem fog megjelenni. (*Historia, MTA Történelemtudományi Intézete, Budapest, 2000, 340 o.*)

Stark Tamás

Surányi Sándor:
Források, népesedés
a globális gazdaságban

Ritka az a szakkönyv, amelynek már a borítólapja is „kutakodásra” ingerel éppen azzal, hogy a kép által sugallt összefüggések folytatását reméljük a kötetben. Fernand Léger: *A város* című képe elsősorban dinamizmust, majd bizonyos zűrzavart, áttekinthetlenséget, a fejlődés újabb „hozadékait” sejteti, de a „város” harmóniáját diszharmónián keresztül mutatja be.

Surányi Sándor könyvére nem kell „ráerőltetni” Léger képének vízióit. A modern világgazdaság bőven ad elméleti és gyakorlati példákat a dinamizmusra, a zűrzavarra – gondoljunk a legutóbbi pénzügyi válság okozta riadalmakra –, az áttekinthetlenségre, de egyúttal a fejlődés reményére is. A világgazdaságra is igaz a harmónia és diszharmónia dialektikája.

A könyv címe kissé félrevezető. Forrásokon vagy termelési tényezőkön a közgazdaságtanban a termelési folyamat során felhasznált, a társadalom rendelkezésére álló erőforrásokat értjük. Rendszerint három fő csoportra oszthatók: föld, munka, tőke; de tartalmazhatja a vállalkozói képességeket is.¹ A kötet viszont a tőkével (sem pénz, sem konkrét formájában) nem foglalkozik, lényegében az emberi munkaerővel kapcsolatos népeségi, élelmészeti, valamint a természeti környezetet vizsgáló szempontokat követ. Ez természetesen nem baj, mert ezeket a szempontokat viszont alapos elméleti és gyakorlati vizsgálatnak veti alá a szerző. Többet is hoz a kötet, mint a cím sejteti. A fenntartható fejlődés – napjaink gazdaságpolitikai szótárában is gyakran szereplő – elméletének alapos kifejtését is adja.

A könyv négy részre tagolódik. Az első részben a fenntartható fejlődés fogalmát, lényegét, elméleti és gyakorlati összefüggéseit járja körül a szerző. A második rész a természeti kincsek globális hasznosításának szerteágazó tematikáját vizsgálja, a harmadikban egy újabb

globális probléma, a világelelmzésés kap alapos elemzést. A zárófejezet a demográfiai robbanás hatásait kutatja.

Mielőtt az egyes részek tartalmi elemzését megadnánk, érdemesnek tartjuk felhívni a figyelmet egy szerkesztési aránytalanságra. Az egyes részek kifejtési mélysége nem azonos. Nem teljesen világos, hogy az utolsó – demográfiai robbanásról szóló – rész miért sikeredett ilyen rövidre. Az előző három rész nagyjában egyszéiben 80-100 oldal szentelt a témának, ez utóbbinak viszont csak harminc oldal „jutott”. Ismerve a szerző publikációs, oktatási tevékenységét feltehető, hogy jóval több volt a tárgyalásban e kérdés kapcsán is. Nem elsősorban formai szempont, ami e véleményünket motiválja, hanem éppen a világnépeség a lakulásával kapcsolatos közgazdasági, társadalmi, politikai kérdések interdiszciplináris megközelítésének igénye követelt volna legalább az előzőekhez hasonló terjedelmet. Hiányoltuk a szakkönyvekben ma már megszokott összevont irodalomjegyzéket, tárgy- és névmutatót is. A kötet olvasását ezek lényegesen könnyítették volna.

Surányi Sándor joggal indult ki abból a feltételezésből, hogy a mikro (vállalati) és makro (nemzetgazdasági) szint után a mega (világgazdasági) szint termelési összefüggéseit is egységes rendszerben kell tárgyalni. Ezt pedig nem lehet másként, mint a termelésre vonatkozó elmélet(ek) világgazdasági viszonyokra való kiterjesztésével, értelmezésével. Ehhez elengedhetetlen a termelési tényezők pontos, világgazdasági feltételek között megvalósuló mechanizmusainak ismerete, leírása. Milyen forrásokkal, milyen termelés; és milyen céllal, kik számára valósul meg? Érthető, hogy a szerzőtől nem várható el, hogy a hiányzó mega-közgazdaságtan hiányzó tankönyvét írja meg, de az igen – s ezt az elvárást teljesítette is –, hogy lényeges új összefüggésekre világítson rá.

A nemzetközi közgazdasági szakirodalom már jó ideje kutatja a fenntartható fejlődés elméleti tartalmát, igaz, hogy jobbra a fejlődő országokra vonatkoztatva. Hazai irodalmunkban Szentes Tamás munkásságában szerepelt kiemelkedő helyen e téma. Éppen ő hívja fel ismételtelen a figyelmet arra, hogy a *fejldéselméleteknek* csak fejlődő országokra történő vonatkoztatása azért sem helyes, mert ez a felfogás a

¹ Dawid W. Pearce (ed): *A modern közgazdaságtan ismerettára*. Macmillan dictionary of modern economics. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993. 206. o.

minőségi átalakulásokat, a strukturális és szervezeti, illetve intézményi változásokat magában foglaló „fejlődés” folyamatát kizárólag a fejlődő országokra vonatkoztatja. A fejlett országokra e felfogás lényegében a gazdasági tényezők közötti egyensúly, illetve a túlnyomórészt mennyiségi, folyamat, és spontán gyarapodást jelentő „önfenntartó növekedés” tényét tételezi fel. Helyette egyre inkább egy komplex, multidimenziós, és a világ egészére, a fejlett és átalakuló gazdaságokra is vonatkoztatott folyamatként való értelmezés nyert teret.² Ezt fejezi ki a „fenntartható fejlődés” fogalma és koncepciója.

Surányi Sándor elméleti megközelítése követi a fenti követelményeket. A fenntartható fejlődésnek nemcsak egy leszűkített – bár fontos – ökológiai értelmezését adja, hanem legalább ennyi teret szentel a közgazdasági, társadalmi és politikai, sőt, néha szociológiai értelmezésnek is. Tény azonban, hogy a megközelítésben döntően a természeti környezettel kapcsolatos vizsgálatok szerepelnek. Az állam, illetve nem kormányzati szervezetek globális tevékenységét meghatározó elméleti irányzatok bemutatására kevesebb hely jutott (lásd 56–59 o.). A fejezet végét záró rész, amely az integrálódás és fragmentálódás szkillái és kharübdiszjei között hányódó világ(gazdaság) dilemmáit foglalja össze, dicséretre méltó.

A második részben a természeti kincsek hasznosításának globális problémáit tárgyalja a szerző. Helyes kiindulásként a természeti erőforrásokkal való ellátottság és a fejlődés közötti kapcsolattal indít, ezzel folytatva az előző rész elméleti végkövetkeztetését. A fejezetben – érthető módon – a nyersanyagokkal, ásványokkal kapcsolatos vizsgálatokat elemzi a szerző. Itt is jellemző a multidiszciplináris megközelítés – ez természeti kincseknél szinte követelmény – érvelési rendszerében is megmarad ennél. Az energiaellátás kérdéseit, éppen fontossága miatt, érdemének megfelelően külön kezeli. A fejezetet a mindig izgalmas kérdés felvetése – sajnos, nem kimerítő elemzése – zárja: milyen lesz az energiagény alakulása a jövőben? Érdemes lett volna – s a szerző eddigi munkássága alapján erre vonatkozó ismeretei adottak – ennél részle-

tezőbb, komplex, világgazdasági áttekintést adni a világgazdasági termelés természeti erőforrás-oldalának prognosztizált alakulásáról.

A harmadik rész a világelemezéssel, ennek gondjaival és kilátásaival foglalkozik. A téma egyaránt erőforrás rész – a föld, mint termelési tényező –, és ugyanakkor fogyasztási terület is a mezőgazdaság és élelmiszeripar által termelt javakat illetően. A globális rendszerre vonatkoztatott elemzésnek tehát választ kell adnia arra a nem kellemes kérdésre: miként lehetséges, hogy a világ bőven ellátott termelésre alkalmas területekkel, a világ élelmiszertemelésére többszörös „világot” képes ellátni, s mégis éhínség, alultápláltság tapasztalható a Föld több mint egyharmadán. A szerző meggyőzően bizonyítja, hogy itt nem termelési képtelenségről, hanem a világrend követelte elosztási aránytalanságról van szó. Nem moralizál, de felveti a „gazdag országok” – s hazánk is ide tartozik – történelmi felelősségét e téren. Itt is örömmel vettük volna, ha a jövőre vonatkozó elméleti kilátásokat nagyobb terjedelemben közli (lásd 218–220 o.).

A népeségrobbanás okozta gazdasági és társadalmi hatások „riogatása” nemcsak a közgazdaságtanban megszokott. Inmár több mint kétszáz éve, Malthus elmélete óta minden elméletnek valamiként választ kell adnia arra, hogy a jobban, magasabb életszínvonalon élők növekvő igényeit miként képes a „korlátozott” természeti környezet biztosítani. E részben Surányi Sándor a malthusi népesedési válsággal zárja gondolatait, holott a teljes részt e szemlélet kritikája hatja át. Érthető, hogy a demográfiai szempontok dominálnak, de több szociológiai, politológiai vonatkozást is szívesen olvastunk volna.

Érdemes és érdekes könyvet kaptunk tehát. A fenti bírálatok ellenére a világgazdasági fejlődés lényegi vonatkozásairól olvashattunk alapos, meggyőző érveléseket, bírálatokat, s egy formálódó globális elmélet mozaik darabjait. Fontos lenne, hogy a szerző további munkásságában ezt az elméleti, szintetizáló munkát folytassa. (AULA Kiadó, Budapest, 2001. 291 o.)

Blahó András

² Szentes Tamás: *Világgazdaságtan. Elméleti és módszertani alapok*. AULA Kiadó, Bp., 1999. 582.o.

*Pritz Pál:
Bárdossy László*

Pritz Pál a két világháború közötti és a második világháború alatti magyar külpolitika kitűnő ismerője. 1991-ben jelentette meg a népbíróság előtt című kötetét, és most, 2001-ben a Bárdossy Lászlót, amely e munkának népszerűsítő kiteljesítése.

Dedikációként egy Goethe-idézetet közöl, amely arra figyelmeztet, hogy „a múltnál nincs kényesebb dolog”, tudniillik a közelmúltnál, amely a költő „tüzes vashoz” hasonlít. Valóban „tüzes vasról” van szó, amikor Bárdossy személynét idézi, akit a II. világháborúban való magyar részvétel előidézőjének tartanak, de akit újabban a politika megpróbál rehabilitálni. A szerző „segítséget” akar nyújtani a kérdés eldöntéséhez, és ez esetben nemcsak a rációt hívja segítségül a múlt rekonstrukciójához, amelyre nincs történeti kútfő, hanem az intuíciót is.

Az elbeszélés szerkezete követi az eseményeket, és logikusan felépített, mert elindul a Németországból való hazajövetellel és eljut az ítéletig. Összefoglalja Bárdossy életének történetét, útját a magyar külpolitikában és külügyminiszteri kinevezését Teleki Pál kormányában. Itt ismerjük meg a miniszterelnök külpolitikai elképzeléseit, a távolságtartás programját, amelyet ő a Jugoszláviával kötött szerződéssel és az angol diplomáciával való kapcsolatokkal magyaráz, de a Hitlerrel és a Mussolinival való összekötéssel is. Az igazság az, hogy a magyar revánspolitika ez utóbbi két nagyhatalom segítségével jutott a felvidéki és az észak-erdélyi részekhez, s emiatt hálás is nekik. Teleki szeretné elkerülni Magyarország részvételét a II. világháborúban, tudva azt, hogy Anglia és az Egyesült Államok elítélik a német–olasz kapcsolatokat, és nem fogadják el a bécsi kompromisszumokat. Ebből a szempontból lesz alapvető kérdés az a barátsági egyezmény, amelyet Magyarország Jugoszláviával kötött, és amelyért Teleki az öngyilkosságot is vállalja. Hitler Magyarországon keresztül akar eljutni a közben külpolitikát váltó Jugoszláviába, hogy megsegítse Görögországban olasz szövetségését. Teleki maga nem hajlandó alkudni, az új külügyminiszter azonban kész javasolni a német hadsereg átvonulását.

Közben tárgyal az ellenzék képviselőivel, Rassay Károlyval, Bajcsy-Zsilinszky Endrével és követői útján az angol kománnyal, amely figyelmezteti e lépése következményére. A Horthy által összehívott tanácsban Bethlen István és Kánya Kálmán támogatják javaslatát, amely be akarja bizonyítani, hogy a jugoszláv kormányváltozás megszüntette a magyar–jugoszláv megegyezést, és német segítséggel visszakaphatják a Délvidék egyes részeit. E tekintetben megállapítható, hogy a kormány politikája megegyezett a közvélemény nagy részével.

Ami a II. világháborúban való részvételre illeti Bárdossy kezdetben szemben állt Werth Henrikkel, a honvéd vezérkar főnökével és Horthy Miklós kormányzóval. Hitler hosszú ideig nem kívánta a közvetlen magyar részvételt a háborúban, és Bárdossy igyekezett e tekintetben a távolságot megtartani, és Werth kísérleteit meghíúsítani. 1941. június 26-án három állítólagos szovjet vadászgép géppuskatűzrel zúdított a főváros felé tartó gyorsvonatra, majd ismeretlen eredetű repülőgépek huszonkilenc bombát dobtak Kassa városára. Horthy, aki emlékezett 1918–1919 forradalmaira, és aki meg akart szabadulni a kommunista kísértettől, a jelentést tevő Werthnek bejelentette, hogy kimondja a hadiállapotot a Szovjetunióval. A szerző úgy állítja be Horthy Miklóst, mint a XIX. század gyermekét, aki nagy jelentőséget tulajdonít a becsületnek, de aki ebben az esetben rosszul választott. Idézem a szöveget: „Elhibázott döntéséért ellenben nem vállalta a történelmi felelősséget. Azt a miniszterelnököt tüntette fel rossz színben, aki őt még a halál árnyékában is kímélni igyekezett. Ő pedig elkerülhette a felelősségre vonást.” (96. o.) Bárdossy tehát Horthy döntése nyomán jutott el oda, hogy maga is javasolja a hadiállapot bejelentését. Mindezt elsietve, hiszen Kozma Miklóstól tudta, hogy nem szovjet, hanem magyar vadászgépek követték el a Kassa elleni bombázást. Nem kérte ki előzetesen a képviselők véleményét, meg se hallgatta az igazságügyi minisztert. A vonatkozó törvényt nem ismerte, ezért jelentette be a hadüzenetet.

Mi indította erre? Mindenekelőtt a német nyomás, amely összefüggött Észak-Erdély kérdésével, hiszen a náci diplomácia többször is megfenyegette a magyar kormányt a bécsi kompromisszum revíziójával. Összefüggött azzal

is, hogy a csatlós országok részt vettek a háborúban. Végül összefüggött azzal, hogy Magyarország is részese volt a tengelyhatalmakkal. Bárdossy állandóan félt a német megszállástól, ez is meghatározta aggodalmait. Érdekes, hogy egyik kijelentésében, amelyet Rassaynak mond el, azt állítja, hogy a magyar közvélemény németellenes volt. (48. o.) Az igazság az, hogy a közvélemény nagy része egyetértett a trianoni szerződésben elvesztett területek visszacsatolásával, és kezdetben Németország mellett állt, csak a veszített csaták után foglalt el várakozó álláspontot.

A Szovjetunió elleni hadbalépést követte az Anglia és az Egyesült Államok elleni fellépés, tehát ilyen módon Magyarország egyszerre lett ellensége a szövetséges nagyhatalmakkal. Kezdetben Bárdossy csak az Angliával való diplomáciai kapcsolatok felbontását javasolta, de végül is kénytelen volt az angol érdekeket képviselő Herbert Pell amerikai követnek bejelenteni a hadi állapotot. A hadiállapot ellen Keresztes-Fischer belügyminiszter mondta el bizonyos mértékig kifogásait, de tiltakozott ellene a Népszava és Bajcsy-Zsilinszky Endre is, aki levelet írt hozzá, amelyben felveti felelősségének kérdését.

A kiküldött magyar egységek veresége után, 1942. március 7-én Horthy leváltja Bárdossyt és Kállay Miklós lesz az új miniszterelnök. A volt miniszterelnök ekkor történészként jelentkezik, és 1943-ban a Magyar külpolitika Mohács után című könyvében Fráter Györgyöt mutatja be széles nemzetközi háttérrel. Az érseket a nemzeti egység, vagy legalábbis a távolságtartás képviselőjeként ábrázolja. Bárdossy egyiket sem tudta megvalósítani. A kormányból való kiválása után továbbra is a német orientációt

képviseli, az Egyesült Keresztény Liga elnöke, és emellett kitart a nyilas kormány alatt is. A szerző felidézi a népbíróági tárgyalást, amely bizonyos hibák ellenére jogos volt. Azon természetesen lehet vitatkozni, hogy – amint a Népbíróóság állította – „gonosz” személy volt-e, vagy pedig nem akart és nem tudott bánni a ráhárult felelősséggel.

A könyv megpróbál portrét rajzolni Bárdossy Lászlóról. Azt állítja, hogy „kistisztviselő” volt, s ez igaz a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumban végzett munkájára. A Külügyminisztériumban azonban már a sajtóosztály vezetője, londoni követségi tanácsos és követ Bukarestben. Maradjunk tehát abban, hogy tisztviselő volt. Művelt ember, aki ismerte az irodalmat és a történelmet, s akinek esztétikai érzéke is volt. Ideológiáját a konzervatív tudat, a kommunizmus ellenesség és az elveszett területek megtartásának igénye határozta meg.

A szerző művét dokumentum-regénynek nevezi, ami az olvasóból ellenvetést vált ki. Valóban dokumentumokat idéz, ez magyarázza a könyv hitelességét, de a regény kifejezés vitatható, hiszen nem ezt a műfajt alkalmazza. Inkább esszéről vagy történelmi elbeszélésről van szó, amely felidézi Bárdossy László élettörténetét 1941-től 1945-ig, tehát külügyminiszteri és miniszterelnöki tevékenységét, egészen haláláig.

A könyv közöl néhány fényképet és a idézett dokumentumok irodalmát. Jó és értelmes bevezető a II. világháború magyar történetébe, és csak dicsérhetjük a szerzőt, hogy az ismeretterjesztés eszközeivel a nagyközönséget kívánja tájékoztatni e nehéz problémáról. (Élet-képsorozat. Elektra Kiadóház, Bp., 2001, 187 o.)

Köpeczi Béla

Tudomány és társadalom

A sokszor, sok helyen és sokak által tárgyalt téma a címe a Stratégiai Elemző Központ nemrég megjelent kiadványának, amely a Stratégiai Füzetek sorozat legújabb kötete. A füzet tulajdonképpen egy tanulmánygyűjtemény. A szerzők szinte mind jól ismertek: Bencze Gyula, Bod Péter Ákos, Hámori József, Kroó Norbert, Pakucs János, Pálincás József – hogy csak néhányat említsünk közülük.

A tanulmányok konkrét tárgya, megközelítése – már csak a szerzők igen különböző szakterülete miatt is – igen széles skálán mozog: a biológiától a szociológiáig, a közgazdaságtudománytól az informatikáig. A következőkben érdemes az egyes tanulmányokkal legalább néhány mondat erejéig foglalkozni.

Hámori József bevezetője tulajdonképpen megadja az egész kötet alaphangját, és nundekeleltől szól arról, hogy a 19. századi hobbitévékenységből hogyan lett a 20. században társa-

dalmilag elismert nélkülözhetetlen foglalkozás: napjaink tudományos „nagyüzeme”. A továbbiakban olyan kérdéseket érint, mint pl. az USA tudománypolitikája, ahol az 1999-es GDP növekedés 70 %-a a K+F-re fordított beruházás közvetlen hozadéka volt. A hazai kutatástámogatás mélypontja a kilencvenes évek közepén következett be (1996-ban a GDP 6,7%-a), a jelenlegi magyar kormányzat célkitűzése 2002-re 1,5 %, figyelembe véve a megfelelő vállalati forrásokat is. Megállapítja: *A tudományos kutatás tehát – s ez a könyv vezérgondolata – nem egyszerűen tudásipar, hanem az emberi kultúra integráns része...*

Globális tudomány – nemzeti társadalom című tanulmányában Kroó Norbert, az MTA főtitkára számos, főleg a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó adat közlésével együtt azt hangsúlyozza, hogy bár a tudomány nemzetközi, és eredményei ezen a szinten méretnek meg, de több szempontból is – módszereit, intézményi struktúráját, kapcsolatrendszerét, prioritásait és nyelvét tekintve – lehet nemzeti, és főleg nemzeti szinten kell a felhasznált pénzzel elszámolnia.

Pálinkás József oktatási miniszter (*Tudomány és közgondolkodás*) úgy látja, hogy minden tévhit, áltudományos-tudományellenes vélemény, mozgalom ellenére az emberek alapvetően bizalommal fordulnak a tudomány felé. Fontosnak tartja, hogy az oktatás során ne vesszünk el a részletekben, hanem a tudományos ismeretek lényeges, szemléletformáló elemeit adjuk át a társadalom minél szélesebb rétegeinek. Bizonyos vonatkozásban hasonló a témája Bencze Gyula tanulmányának (*A tudomány az emberiség sikertörténete – Tények és tévhitek*), amelyben kissé részletesebben mutatja be a mai tudományellenes áramlatokat, filozófiaiakat, hangsúlyozva az ismeretterjesztés fontosságát. Figyelemre méltó az a megállapítása, hogy vannak az emberiséget foglalkoztató nagy sorskérdések is, amelyek megválaszolása nem tartozik a tudomány illetékességi körébe. *„Miért jött létre világunk? Mi életünk célja? Van-e élet a halál után?”* Csupa olyan kérdés, amely nem vizsgálható a tudomány bevált módszereivel, ezért a tudomány nem adhat vigaszt vagy megnyugvást az arra áhító embernek.

Az írástudók felelőssége, a 20. század harmincas éveinek jól ismert, sokat hivatkozott kér-

dése a címe Závodszy Péter tanulmányának, bár itt nem a régi értelemben van szó róla. Ebben az írásban a szembenézést jelentő, szembenézést a technikai fejlődéssel, a globalizációval, hazánkban még a felzárkózás feladatával is. Ennek konkrét útját a civil szervezetek erősödésében, a politikai döntés-előkészítésben való aktív részvételükben látja.

Az európai és magyar tudománypolitika jelentőségéről ír Gulyás Balázs (*A követő stratégiától a vezető stratégiáig*). Szerinte jórészt ezen múlik, hogy hazánk és Európa hogy állja meg helyét a világversenyen. Már idéztük, hogy az USA-ban a K+F 70 %-kal járul hozzá a GDP növekedéséhez, míg Európában ez csak 25–50 %.

A tudományhoz való viszonyulásban különböző magatartásokat, és ennek megfelelő rétegződést találunk a társadalomban. Főleg erről, és ennek hatásáról szól Tamás Pál *Post-modern tudománypolitika és az 'academe' társadalmi erőterei* c. tanulmánya. Bod Péter Ákos viszont a közgazdász szemével elemzi a közelmúlt és napjaink társadalmát általában is és hazánkban is. Végső következtetése: „A közgazdaságtan végül is nem pénzről, temelésről, elosztásról szól. Még csak nem is az ember gazdasági döntéseiről. Az ökonómia az emberek közötti viszony tudománya: társadalomtudomány”.

A 9. fejezet három tanulmányt tartalmaz, Pakucs János, Papanek Gábor, Czvikovszky Tibor írását. Mind a három a tudomány ipari-gyakorlati alkalmazásainak különböző aspektusaival foglalkozik, hangsúlyozva a kis- és középvállalatokkal kapcsolatos feladatokat hazánkban. Ehhez kapcsolódik Prékopa András Elmélet és gyakorlat című dolgozata is, amely az alkalmazások helyezi előtérbe. Ezekben az írásokban felbukkanni látszanak olyan nézetek, amelyek hosszabb vitát is megérdemelnének. Ilyen például az, amely mintha kétségbe vonná az „öncélú” alap kutatás létjogosultságát, pedig – de erre ezeregy hasonló eset van – például az orvosi diagnosztikai módszerek kutatásából valószínűleg soha nem jött volna létre a röntgendiagnosztika. Egy másik ilyen vitatható nézet lényegében a 20. század „termékét”, az önálló kutatóintézetet, ill. annak létjogosultságát látszik kétségbe vonni, szembeállítva azokat az egyetemekkel.

Három olyan fejezet van a könyvben (Roska Tamás: *Információs technológia az ember szolgálatában*; Kondorosi Ádám: *Az új biológia és a társadalom*; Vida Gábor: *Hogyan menthető meg a magyar föld biodiverzitása?*), amelyet egy-egy tudományterületnek szenteltek. A területek kiválasztása nyilván nem véletlen. Az első az informatika (a szerző terminológiája szerint „információs technológia”) oktatása mellett a természet- és humántudományok, művészetek oktatásának fontosságát hangsúlyozza, a második a molekuláris biológia, az informatika, a robotika és a nanotechnológia együttes alkalmazásának eredményeképpen létrejött genomika távlatait, veszélyeit és etikai vonatkozásait taglalja, végül az utolsó viszonylag kedvező hazai helyzetünket és ezzel kapcsolatos felelősségünket mutatja be a biodiverzitás vonatkozásában.

Nem kétséges, hogy a kiadványban kitűnő tanulmányokat találunk, az olvasónak azonban mégis kicsit szétesőnek, szerkezet és összefoglaló koncepció nélkülinek tűnik a kötet. Másrészről egy-két fontos szempont mint ha hiányozna, vagy nem kapna elég hangsúlyt. Így pl. a nemzetközi együttműködésről szó esik, de a közös európai intézetekről, amelyek egy új kutatási stílus kezdetét jelentik, említés sem történik. Az ismeretterjesztés ugyan említésre kerül, de sokkal részletesebb és jelentőségének megfelelő bemutatást érdemelt volna.

Végül – mint pozitívumot – nem hagyhatjuk szó nélkül azt a néhány tréfás rajzot, amely kissé oldani törekszik a súlyos témát, a felvetett problémákat – és nem eredménytelenül. (Miniszterelnöki Hivatal, Stratégiai Elemző Központ, Budapest, 2001)

Berényi Dénes

AZ ORSZÁGOS KIEMELÉSŰ TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁSOK KÖZALAPÍTVÁNY KÖZLEMÉNYE

Az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (OKTK) megalakulásától kezdve minden esztendőben közzétette az előző évben támogatást nyert személyek nevét, kutatási témájukat és a támogatás összegét. Ezúttal – főirányonként csoportosítva – a 2001. július 7-i kuratóriumi ülés döntése nyomán nyertes pályázatok adataival ismerkedhet meg az olvasó. Az általános tájékozódáshoz szükséges elmondani, hogy 2001. június 30-ig összesen 1901 személy nyújtott be pályázatot. A legutóbbi döntés (2000. május 17.) óta benyújtott pályázatok száma 69, ez alkalommal (tehát 2001. július 7-én) a várakozó pályázatokkal együtt a Kuratórium 159 pályázatot bírált el. Közülük – független szakértők javaslata alapján – 86-ot támogatott 90.557.000 forint összeggel. 71-en először nyertek támogatást, 15-en pedig lehetőséget kaptak korábbi OKTK-kutatásaik folytatására.

Az OKTK 2001. július 7-i kuratóriumi ülésén született döntés alapján a nyertes pályázatok:

**I. A magyar gazdaságpolitika elméleti meg
alapoítása és a piacgazdasági átmenet gya-
korlatát szolgáló gazdaságpolitikai eszközök**

Artner Annamária: *Írország a közgazdász
szemével* 482.000 Ft

**II. A termelési, a foglalkoztatási és a tulajdoni
szerkezet átalakulása a vállalati szférában,
ennek gazdasági-társadalmi hatása**

Berend Iván: *A magyar gazdasági növekedési
pálya emberi, társadalmi tényezői* 1.000.000 Ft

Vanicsek Zoltánné: *Vállalatbirodalmak Magyar-
országon. A tulajdonosi csoportok vezetési, terme-
lési, foglalkoztatási szerkezete és hatásuk gazda-
sági-társadalmi környezetükre* 1.000.000 Ft

**III. a. A közigazgatás-fejlesztési
kormánykonceptiót elősegítő kutatások**

Bódi Ferenc: *Helyi és területi érdekérvényesítés
a területfejlesztési politikában* 1.700.000 Ft

Kovács Péter: *Az ezredforduló és a nemzetközi
jog c. tudományos konferencia referátumainak
könyvben történő kiadása* 1.000.000 Ft

Körösényi András: *A kormány és a végrehajtó
hatalom helye a hatalommegosztás rendszeré-
ben, a magyar alkotmányos és kormányzati
rendszer az európai modellek tükrében. Össze-
hasonlító kutatás* 1.000.000 Ft

**III. b. A terület- és településfejlesztés társadal-
mi-gazdasági összefüggéseivel, a környezet-
és természetvédelemmel kapcsolatos kutatások**

Abonyiné Palotás Jolán: *Az infrastruktúra sze-
repe a területi fejlődésben, különös tekintettel az
Alföldre* 700.000 Ft

Bögře Zsuzsanna: *Vallásosság és településszer-
kezet. A vallás a helyi társadalom integrálásá-
ban - különös tekintettel a falvak, illetve a kisvá-
rosok közötti különbségekre ...* 500.000 Ft

Hidy Péter: *Egy magyarországi kistérség kultu-
rális állapota* 200.000 Ft

Husti István: *A mezőgazdasági gépesítéssel
összefüggő vevőszolgálat fejlesztésének igényei
és lehetőségei hazánkban* 400.000 Ft

Nagy Imre: *Magyarország határszakai
átnyúló környezeti terhelések és a környezet-
védelmi együttműködések összehasonlító
elemzése* 1.000.000 Ft

Nemes Gusztáv: *Az elmaradott vidéki területek
fejlesztése az EU gyakorlatában – az előző
bővülések tapasztalatai* 800.000 Ft

Nemes Nagy József: *Nagyterületi differenciák
meghatározásai Magyarországon az európai
régiók adatkataszterének adaptációjával*
1.000.000 Ft

Rácz Dóra: *Társadalmi részvétel a településfej-
lesztésben – a földrajzi elhelyezkedés a település-
méret és az életminőség dimenziók mentén vizs-
gálva – nemzetközi kitekintéssel* 1.500.000 Ft

Rácz Lajos: *Hosszú távú éghajlati környezeti kockázat kutatások a Kárpát-medencében* 400.000 Ft

Rodics Gergely: *Külföldi állampolgárok ingatlanvásárlásai elmaradt térségeken: az előnyök kihasználásának erősítése, a hátrányok visszaszorítása a helyi társadalomban* 1.200.000 Ft

Szalavetz Andrea: *Növekedési pólusok kialakulása és fejlődése Magyarországon* 500.000 Ft

Váradai Mónika Mária: *Esély vagy kényszer? A termelői integráció új formái az agrárgazdaságban* 500.000 Ft

Viszt Erzsébet: *Az európai regionális területfejlesztési politika átalakulása* 1.500.000 Ft

IV. Oktatással és tudománnyal kapcsolatos kutatások

Fehér M. István: *Az újkori univerzitas-konceptió, különös tekintettel a humboldti egyetemesszére, és annak utóéletére* 1.000.000 Ft

Liskó Ilona: *A közoktatás és a szakképzés illeszkedése* 1.000.000 Ft

Szénási Éva: *Tudományos kutatások a politikai és a filozófiai gondolkodás témaköréből* 1.000.000 Ft

Zsigmond Anna: *A tudásalapú gazdaság és társadalom és az oktatás (Az oktatás-stratégiai gondolkodás új elemei az Egyesült Államokban)* 500.000 Ft

V. Család és ifjúság problémáinak kutatása

Albert Fruzsina: *A 15 és 20 év közötti fiatalok és szüleik társadalmi beágyazottsága és annak hatása a testi-lelki egészségre* 1.000.000 Ft

Böhm Antal: *Fiatalok életstratégiája és életstílusa* 1.500.000 Ft

Hajnal Ágnes: *Szomatizáló attitűd, öngyilkossági gondolat és kísérlet sentitűlönél* 1.500.000 Ft

Nyírády Adrienn: *Az Életvezetési Központ elnevezésű egészségmegőrző és drog-prevenációs program hatékonyság-vizsgálata* 1.000.000 Ft

Szapu Viola Magda: *A mai magyarországi fiatalok életmódja, kultúrája. Ifjúsági csoportkultúrák. A téma kutatásának országos kiterjesztése* 1.500.000 Ft

Szilágyi Gyula: *Paraszttarokk és posztreal aprófalvakban élő, 18-28 éves fiatalok életvitelét meghatározó tényezők összehasonlító vizsgálata* 500.000 Ft

VI. Társadalompolitikai kutatások

Kovács Imre: *A nonprofit szervezetek szerepe és kihívásai a regionális munkanélküliség kezelésében* 1.500.000 Ft

Lehmann Hedvig: *Nők a helyi politikában* 750.000 Ft

Münnich Iván: *Számítógépes játékok, mint az antiszociális viselkedés mintái* 2.400.000 Ft

Tamás Pál: *A magyarországi egyházak megjelenése a társadalmi nyilvánosságban* 800.000 Ft

VII. Magyarország biztonságpolitikája

Gálik Zoltán: *Az európai biztonsági architektúra jövője: az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikája fejlődésének feltételrendszere és lehetősége, különös tekintettel a közös külpolitika kialakítására* 2.300.000 Ft

Király László: *Az erőforrások hatékony felhasználásának tervezése a védelmi szférában, különös tekintettel a pénzübeni erőforrásokra* 800.000 Ft

Molnár Gusztáv: *A Magyarországgal szomszédos országok geopolitikai helyzete és biztonságpolitikai törekvései* 1.000.000 Ft

Móricz Lajos: *Az önkéntes haderőrendszer bevezetésével kapcsolatban felmerült problémák értelmezése és megoldásuk lehetséges módjai* 1.000.000 Ft

Németh József: *Az Európai Unió új feladata: konfliktus-megelőzés és válságkezelés* 2.000.000 Ft

Pataky Iván: *A tömegpusztító fegyverek elterjedése – proliferáció – által felvetett problémák és*

<i>kialakított veszélyhelyzet Magyarországon. A NATO elvárásai</i>	1.500.000 Ft	Nagy Ilona: <i>Jakab István meséi</i>	1.000.000 Ft
Póczik Szilveszter: <i>Roma kisebbségi fiatalok hátrányos helyzete és az enyhítés lehetőségei zárt, illetve félig zárt közösségekben</i>	2.500.000 Ft	Ördög Ferenc: <i>Betűrendes helynévmutató Csánki Dezső Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában</i>	2.500.000 Ft
Sallai János: <i>A Schengeni Egyezmény elmélete, gyakorlata és hatása a magyar határőrizeti rendszer kiépítésére</i>	1.500.000 Ft	Pintér Márta Zsuzsanna: <i>Nemzeti múltunk a drámaírástükreben</i>	570.000 Ft
Szabó József: <i>A légielő szerepének változása, a magyar légielő jövőképe</i>	690.000 Ft	Püski Levente: <i>Magyarország XX. századi történeti statisztikai adattárának összeállítása és kiadása</i>	720.000 Ft
VIII. a. Kulturális hagyományaink feltárása, nyilvántartása, kiadása		Sárdi Margit: <i>A Göcsei Helikon költőnőinek verseit tartalmazó kötet megszerkesztése és kiadása</i>	710.000 Ft
Ács Pál: <i>Coloquia irodalom és történelem a XVI. századi magyar művelődésben</i>	400.000 Ft	Szilágyi Ferenc: <i>Csokonai Vitéz Mihály költemények V. (1800–1805)</i>	1.300.000 Ft
Benkő Samu: <i>Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár XI.</i>	300.000 Ft	Tilkovszky Loránt: <i>Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában</i>	350.000 Ft
Botka Ferenc: <i>Szép eszmék fonákja – cikkek 1945-1957. Déry Archívum</i>	850.000 Ft	Toma István: <i>Magyarország régészeti topográfia fia</i>	1.800.000 Ft
Czagány Zsuzsa: <i>Corpus Antiphonalium Officii Ecclesiarum Centralis Europae, Praga – Sancto-rale</i>	250.000 Ft	Türk Attila: <i>A szentesi régészeti topográfia kötet előmunkálatai</i>	700.000 Ft
Csepregi Zoltán: <i>Magyar pietizmus, 1700-1756</i>	500.000 Ft	Viczián János: <i>A magyar írók élete és munkái (S-Z)</i>	1.200.000 Ft
Debreczeni Attila: <i>Régi Magyar Költők Tára 18. sz.</i>	600.000 Ft	VIII. b. Magyarságkutatás	
Demény Lajos: <i>A Székely Oklevéltár VII. kötetének előkészítése</i>	400.000 Ft	Bartha Elek: <i>A magyarság vallásos néphagyományai a keleti és nyugati kereszténység határán</i>	490.000 Ft
Gál Ágnes: <i>Apolló (1934-1939-ig)</i>	600.000 Ft	Bodó Julianna: <i>Regionális etnikai jelképtár. Szimbolikus emlékhelyek, rituális terek, nyilvános tárgyi jelképek letárának, részletes leírásának elkészítése a székelyföldi régióban</i>	900.000 Ft
Hafner Zoltán: <i>Gara László hagyatékának feldolgozása</i>	445.000 Ft	Diószegi István: <i>Magyarország és az Osztrák Magyar Monarchia külpolitikája – Burián István politikai életrajza</i>	770.000 Ft
Hetényi Zsuzsa: <i>Az orosz-zsidó irodalom története</i>	200.000 Ft	Gereben Ferenc: <i>A nemzetudat jelenlegi állapota</i>	700.000 Ft
Kerényi Ferenc: <i>Szövegkiadási munkák a régi és a klasszikus magyar irodalom köréből XVI–XIX. század</i>	700.000 Ft	Hajdú Mihály: <i>Határainkon kívüli onomatológiai és dialektológiai kutatás</i>	1.500.000 Ft
Keserű Bálint: <i>A hallei B 17a kódex magyar vonatkozásai</i>	1.800.000 Ft	Miklós Zsuzsa: <i>Decs-Ete középkori mezőváros kutatása – a leletek katalógusának előkészítése</i>	1.500.000 Ft
Lőrinczy Gábor: <i>A Székkutas-Kápolnadűlői avar kori temető</i>	480.000 Ft		

Ruda Gábor: *A szlovéniai Muravidék kétnyelvű iskoláira és a magyarországi Vendvidék szlovén nemzetiségi iskoláira vonatkozó dokumentumok feltárása* 600.000 Ft

Selmeczi Kovács Attila: *Nemzeti jelképek a népi tárgy kultúrában* 1.200.000 Ft

Szakáts Mária Erzsébet: *A Magyarországra áttelepült erdélyiek kapcsolathálói* 600.000 Ft

Szarka László: *A Magyarországra irányuló erdélyi, kárpátaljai, vajdasági elit migráció motívációs háttere* 750.000 Ft

Ujváry Zoltán: *A gömöri magyarság anyagi kultúrájának és hagyományos társadalmának monografikus néprajzi feldolgozása* 250.000 Ft

IX. Magyarország jelenkori történetének kutatása

Csizmadia Ervin: *Az európai integráció gondolata az 1980-as évek Magyarországon* 900.000 Ft

Janek István: *Csehszlovák-magyar kapcsolatok, cseh, szlovák és magyar diplomáciai iratok tükrében 1945–1949* 800.000 Ft

Kiss Endre: *Kísérlet a jelenkor jobboldali populista jelenségének értelmezésére* 200.000 Ft

Molnár Adrienn: *A vidék forradalma az életutak tükrében* 1.000.000 Ft

Sasvári Edit: *Balatonboglári kápolnatárlatok (1920–1973)* 2.000.000 Ft

Szokolczi Attila: *A Nagy-budapesti Központi Munkástanács eredeti dokumentumainak feltárása, kiadásra előkészítése* 900.000 Ft

Szőke Zoltán: *Magyarország gazdasági, katonai, diplomáciai szerepvállalása az indokínai konfliktusban 1957–1975 (1989)* 500.000 Ft

Tomka Béla: *A jóléti rendszerek Magyarországon és Nyugat-Európában hosszú távú összehasonlításban (1918–1990)* 700.000 Ft

Véres András: *A hetvenes évek kultúrája* 800.000 Ft

Főtrányon kívüli pályázat

Kiefer Ferenc: *Magyar Nyelvi Nagyszótár* 5.000.000 Ft

Brain and Consciousness

The selection of essays in this issue covering the domain of the relations between our models of brain function and mental life is based on an interdisciplinary conference held at the Hungarian Academy of Sciences (Budapest) on April 18th, 2001. Full proceedings are to be published in book form in the coming winter. During the conference Hungarian neuroscientists, psychologists and philosophers discussed their research results as well as the state of scientific affairs.

The starting point in several of the papers are considerations of the experimental neuroscientist. Szilveszter E. Vizi, Vice President of the Academy starts from the neurobiologist's issues when he tries to find relations between the brain and the mind. His survey of neuroscientific ideas is both historical and conceptual. A clear presentation of two systems, a digital one based on synaptic transmission and an analog one based on non-synaptic chemical processes is portrayed. Both should be taken into account while considering the bases of mental life, consciousness and mental disease as well. The paper of György Ádám offers a comprehensive view of the unconscious mind as it is presented in the studies of vegetative functions. Consciousness is a special state in this domain rather than an assumed general feature

of cognition. Tamás Freund shows how a specific waveform, present in the hippocampus (the theta activity) could be so central both to cognitive orientation and the integration of memory. György Buzsáki, also known for his models of hippocampal functions, takes a broader perspective here. He as an experimental neuroscientist has a methodical message – rather than looking for neural correlates of philosophical and mentalistic constructions, we should set it bottom up and look for the mental function of clearly identified biological events. Steven Harnad takes a similar stance when he suggests replacing the body-mind relationship issue with a search for relationships between experience and function. His conclusions are, however, rather skeptical: he questions the possibility of providing a causal-functional model for first person experience.

Several papers try to relate neuroscience to experimental psychology, demonstrating the complexity of seemingly simple phenomena. Gyula Kovács presents a critical survey of primate and human studies that tried to identify what is needed for visual consciousness. His critical conclusion is that up to this moment consciousness cannot be identified with any simple activation pattern. Mihály Racsmány, on the basis of a critical analysis of the literature,

and his own work on different populations, shows that a apparently simple system, that of a working memory plays a central role in the organization of human cognition, forming a basis of conscious access. Csaba Pléh and Ágnes Lukács analyze the role of rule-based organization in language. On the basis of metalinguistic tasks as well as simple behavioral measures they showed that human language behavior is best interpreted in the frame of a dual system where rules are supplemented by simple association-based habits and the basis of the differentiation of the two systems is intricately related to sensitivity, to item and class frequency.

In connection with the papers presenting philosophical messages Ferenc Altrichter argues that although our notion of intentionality has been enriched with many extremely important insights from the fields of neurophysiology, cognitive psychology, and information theory, still, intentionality is a sui generis, irreducible property of the mind – irreducible not for empirical, but for logical reasons. Intentionality is Gábor Szécsi's topic, too. As his thesis goes there is an essential connection on the one hand between linguistic meaning and on the other hand the conceptual relations directly represent-

ing the intentionality of the mind. In the case of György Kampis, he opts for a body-based approach to consciousness where 'bodily' should be taken not in the sense of neural, but in the sense of searchable integral, holistic and dynamic bodily foundation of consciousness. Tibor Vámos points out that the convergence problem between the human mind and artificial intelligence is ill posed. First because the problem is self-reflexive it's a case of a judgment where the judge himself – the human being is involved. Secondly: the problem refers to an insurmountable amount of possible situations, reflections, and responses. One can quote many cases where present machines are superior to the human mind and even more cases where convergence looks to be hopeless for the currently expectable technology. We possess no final answers concerning technologies of the distant future. Kristóf Nyíri argues from a philosophical-methodological point of view. Since cortical patterns and neurophysiological processes on the one hand and conscious images on the other are very different kinds of entities, the inevitable step is to posit mental images as theoretical constructs, and to treat both the objective and the subjective sides of the observational data as empirical, correlates of those constructs.

BRAIN AND CONSCIOUSNESS

TABLE OF CONTENTS

Szilveszter E. Vizi: Brain consciousness relationships and digital and analogue neural transmission systems	1154
György Ádám: The renaissance of the unconscious	1165
Tamás Freund: Mechanisms and supposed functions of theta activity	1174
György Buzsáki: Brain-consciousness: Answers to a difficult question	1178
István Hemád: The feeling-function relationship	1184
Gyula Kovács: Visual consciousness	1190
Mihály Racsmány: Organization and pathology of working memory	1195
Csaba Pléh and Ágnes Lukács: Rules an the principle of double dissociation in the brain representation of language	1204
Ferenc Altrichter: Two aspects of consciousness: Intentionality and qualia	1209
Gábor Szécsi: Intentionality and linguistic meaning	1216
György Kampis: Unity and distance of body and consciousness	1221
Tibor Vámos: Brainmachine-machinebrain	1225
Kristóf Nyíri: Mental images as theoretical constructions	1229
The new corresponding members of the MTA	1230
Book review	1239
Announcement	1258
Brain and Consciousness (Summary)	1258

A kiadásért felelős az Akaprint Kft. ügyvezetője

Nyomdai munkák: Akaprint Kft. 24915

Felelős vezető: Freier László

Vezető szerkesztő: Szentgyörgyi Zsuzsa

Megjelent: 10,85 (A/6) ív terjedelemben

HU ISSN 0025-0325